

בין 'עברית' ל'ישראלית': רב-שיח

משתתפים:

↙ **פרופ' גלעד צוקרמן**, פרופסור לבלשנות באוניברסיטת קווינסלנד, אוסטרליה.

↙ **פרופ' תמר סוברן**, ראש מגמת לשון עברית והמגמה הבין-תחומית בחוג ללימודי

תרבות באוניברסיטת תל אביב.

↙ **עידו בסוק**, מתרגם ועורך, עוסק במחקר על ילדים ונוער יהודים בפולין בין שתי

מלחמות העולם.

המקום: אוניברסיטת תל אביב

הזמן: כסלו התשס"ט, סוף נובמבר 2008

פרופ' גלעד צוקרמן

פרופ' תמר סוברן

עידו בסוק

דברי הקדמה

תמר: פרופ' גלעד צוקרמן מבקש לקרוא למה שאנחנו קוראים העברית החדשה או העברית הישראלית בשם חדש - 'ישראלית'. הוא נמצא עכשיו בארץ, וזו הזדמנות לשמוע מפיו את הסיבות והטעמים שמביאים אותו להציע בנחישות כזאת את שינוי השם. אני מצדי ארצה להשיג על ההצעה ולטעון שהרצף בין העברית שלנו, הכתובה והמדוברת, מצדיק את שמירת השם 'עברית', בין בצירוף 'עברית חדשה' או 'עברית ישראלית' ובין בכל צירוף אחר. מן השיחה שבהמשך עולה שעידו - שקרא לצורך מחקרו טקסטים רבים בעברית וביידיש של ילדים ובני נוער בפולין בין שתי מלחמות העולם - יכול היה אולי לחזק את טענותיו של גלעד על השפעת היידיש על ה'ישראלית'; והנה נראה שדווקא הוא נוקט עמדה הקרובה לעמדתי, המדגישה את הרציפות של העברית למרות שנים ללא דיבור. נציין שבדברים שלפנינו נשמרה צורת הרב-שיח בעל-פה בשינויי עריכה מסוימים ובתוספות מעטות. גלעד, אני מבקשת שתציג את עצמך ואת הרקע שלך.

גלעד: קודם כל, תודה רבה לך, תמר, על היוזמה וההזמנה. נולדתי בתל אביב ב-1971 וגדלתי באילת. בגיל 16 התקבלתי לייצג את ישראל בתיכון הבינלאומי בכפר דואינו, ליד טריאסטה שבאיטליה (United World College of the Adriatic). אחרי שירותי הצבאי ב-1989-1993 הצטרפתי לתוכנית הבין-תחומית לתלמידים מצטיינים על-שם עדי לאוטמן באוניברסיטת תל-אביב ולמדתי פילוסופיה, פסיכולוגיה, בלשנות, משפטים, לשון עברית, לימודים קלאסיים ומתמטיקה. אחרי התואר השני בבלשנות כללית זכיתי במלגת דוקטורט מאוניברסיטת אוקספורד, שם כתבתי את הדיסרטציה בבלשנות השוואתית ובמגע בין שפות, על שאילת מילים מוסוויות (Camouflaged Borrowing: Folk-Etymological Nativisation in the Service of Puristic Language Engineering). בין השפות שניתחתי במחקר היו ישראלית, סינית מנדרינית, טורקית, יפנית, אסטונית, ערבית, יידיש, אנגלית, איטלקית, גרמנית ושפות קראוליות. הראיתי, למשל, כיצד האקדמיה ללשון העברית משתמשת במכניזמים של מה שאני מכנה 'אטימיתולוגיה', זאת אומרת אטימולוגיה עממית, גזרונים עממיים. לדוגמה, המילה הישראלית דיבוב (בסרט) מתרגמת את המילה האנגלית dubbing על בסיס המילה העברית דָּבּוּב (דיבור) כמו ב-'דובב שפתי ישנים' (שיר השירים ז', י'). 'דיבוב' מזכירה את המילה האנגלית גם פונטית וגם סמנטית, ולכן אני קורא לתחדישים, חידושי לשון, שכאלו גם בספרי שיצא זה עתה בישראלית - תשמו"צים, נוטריקון של

תרגומים שומרי משמעות וצליל. יש לי דוגמאות רבות לכך בשפה הישראלית, שלא לדבר על מנדרינית, שם הכתב הפונו-לוגוגראפי הוא כר פורה לתשמוצים. אחרי הדוקטורט באוקספורד קיבלתי מענק מחקר לארבע שנים בצ'רצ'יל קולג', אוניברסיטת קיימברידג'. אני נהנה ללמוד, ללמד ולראות עולם, אז היו לי משרות פרופסור אורח בסינגפור, בארה"ב, באיטליה, ביפן וגם בארץ. אשתי היא ילידת שנחאי, סין, ולדאבונג היא עדיין לא מעוניינת לגור בארץ באופן קבוע. כשהזמינו אותי להרצאה פומבית בסידני היפהפייה, אמרתי לעצמי שאם יש מקום נייטרלי שאני מוכן לגור בו, זה אוסטרליה. אם בארץ יש יותר מדי היסטוריה ופחות מדי גאוגרפיה, באוסטרליה זה הפוך, ויסלחו לי האבוריג'ינים על הכללה גסה שכזאת. אז בעצם אני מחלק את זמני בין 'הארץ המובטחת' לבין 'המדינה בת-המזל' (The Lucky Country). את מגורי בעיר בריסביין, שם מצויה אוניברסיטת קווינסלנד היפה והעתיקה, אני מתירץ בכנותי אותה בהברה אשכנזית ברית' ג'ין (הבת'רים) - ראו בראשית, פרק טו, שבו מבטיח אלוהים לאברהם שארץ ישראל תשתייך לצאצאיו. אני מצליח להיות בארץ כשלושה חודשים בשנה ואני נהנה מאוד מהאנשים, מהאוכל, מהאווירה בבתי הקפה בתל אביב...

כל ספר מהספרים שפרסמתי יש לו ייחוד, לצד עניינים משותפים עם הספרים האחרים. ספרי הראשון היה מבוסס בחציו על הדוקטורט ובחציו על פיתוח נוסף. בספר הנוכחי, **ישראלית שפה יפה** (עם עובד 2008), יש פרק על תשמוצים, אבל בעיקרו הוא עוסק בגנטיקה, בגנאלוגיה, של השפה הישראלית, שנהוג לקרוא לה באופן מוליך שולל העברית החדשה. ולא מדובר כאן כלל וכלל בשינוי טרמינולוגי, או סמנטי, גרידא. טהרני השפה מנסים לכפות דקדוק עברי על שפה חדשה בעלת הגיון פנימי משל עצמה. ישראלים נוטים לחשוב שהם דוברים את לשונו של ישעיהו הנביא (עם טעויות). הם מאמינים ששפתם היא עברית לתקופותיה (תנ"כית/משנאית...), שהוחייתה בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20. כדי לשמור על הטוהר שלה, הם נוטים לתקן טעויות ללא הרף: אל תאמר 'עשר שקל', אמור 'עשרה שקלים!'; אל תגידי 'יש לי את הספר', הגידי 'יש לי הספר!'; וכו'. ואולם השאלה היא מדוע הישראלים לכאורה טועים כל הזמן בשפתם שלהם? הספר עונה על שאלות כמו: האם אתגר קרת ושי עגנון כותבים באותה לשון; האם השפה המדוברת בישראל היא אמנם העברית של כתבי הקודש מקדמת דנא, או שמדובר בשפה אחרת, עם דנ"א שונה. האם ניתן להחיות לשון מתה קלינית שלא דיברו בה כשפת-אם כ-1,750 שנה או שמא **החייאה תמיד תכלול הפרייה על ידי שפות האם של המחיים**?! תמיד אמרו לנו עברית שפה יפה ודרשו מאיתנו עברי, דבר עברית! אבל באיזו שפה הישראלים מדברים בעצם? סבורני שישראלים מדברים ישראלית!

רציפות מול שינוי

עידו: רציתי לשאול אותך מדוע אתה חושב שלגיטימי לקרוא לצרפתית - צרפתית, ולאנגלית - אנגלית, למרות השוני הגדול בין האנגלית של ימי הביניים והרנסאנס לאנגלית של היום, וכנ"ל בצרפתית? צרפתים משכילים מתקשים מאוד להבין צרפתית של תקופת הרנסאנס הצרפתי, ולשם הקוריוז אציין ששמעתי על פרנקופונים שמעדיפים לקרוא את רבלה בתרגום לעברית ולא במקור.

גלעד: הסיבה שהיוונים יכולים לקרוא לשפתם יוונית, והאנגלים לשפתם - אנגלית, והצרפתים ללשונם - צרפתית וכו', ואילו אנחנו - מבחינה בלשנית - איננו יכולים לקרוא ללשונו עברית, היא היסטורית, גנאלוגית. ניקח את האנגלית. סביר להניח שסופר אנגלי בן ימינו כמו ג'ון גרישם לא בין את האנגלית של ג'פרי צ'וסר, וצ'וסר, אילו קם מקברו אחרי שהתהפך שם מספר פעמים, לא

היה מבין את מה שכותב גרישם. ובכל זאת, מצ'וסר דרך שייקספיר ועד גרישם תמיד היו דוברי אנגלית ילידיים. במילים אחרות, האנגלית התפתחה באופן אוֹרְגָנִי וטבעי, כשפת-אם. כל שפת-אם מתפתחת, אם מתוך מגע עם לשונות אחרות ואם כתוצאה מֵאֶקוֹמוֹדֵצְיָה, משא ומתן לשוני, המתרחש באופן טבעי בין דובריה, שהרי לכל דובר יש אידיולקט שונה, שלא להזכיר את עובדת קיומם של סוציולקטים ודיאלקטים שונים ומגוונים. (השפה אליבא דידי היא אֶנְסֵמְבֵל ערטילאי של אידיולקטים, דיאלקטים, סוציולקטים וכו'. היא דומה יותר למין, אוסף של אורגניזמים, מאשר לאורגניזם.) אותו הדבר לגבי היוונית העתיקה: נכון שהיוונית המודרנית שונה מאוד מהיוונית העתיקה, אך איש לא הוכיח שהיה נתק בשרשרת הילידית בין דוברי היוונית העתיקה לבין דוברי היוונית כיום.

תמר: למה הרצף הזה חשוב בעיניך?

גלעד: כי שפה מתה קלינית, שפה חסרת דוברים ילידיים, איננה יכולה להתפתח כפי שמתפתחת שפת-אם. למשל, כיצד אפשר לנתח את ההגייה הזוהר של ה-ח' וה-כ' הרפויה בישראלית כמיזוג עיצורים בתוך העברית - כפי שניסה לעשות, למשל, גדעון גולדנברג - בעוד שידוע לנו שלא היה אף דובר עברית ילידי אחד לרפואה מאז המאה השנייה לספירת הנוצרים? פחות או יותר מאז מרד בר-כוכבא (135 לספירה), העברית היא 'יפהייה נרדמת', או 'מת מהלך'!

עידו: היה רצף של עברית ספרותית.

גלעד: אומנם היה רצף **ליטורגי**, יהודים כמובן התפללו בעברית, אבל העברית הייתה **לתְגִית**, נרדמת, במובן שלא שימשה כשפת-אם.

עידו: לא רק ליטורגי, גם בכתיבה.

גלעד: נכון, גם בספרות, ב-'שאלות ותשובות' (responsa)... כתבו שירה בימי הביניים... באותה תקופה היו בעצם 'עבריות' ספרותיות שונות ומשונות, לא עברית אחת. אך השפה לא הייתה חיה כשפת-אם דבורה. וכבלשן מודרני, אין חשוב בעיני מהיות השפה דבורה כשפת-אם.

עידו: עדיין אני לא מבין מדוע אני, שמבין וקורא באופן רהוט את התנ"ך ולשון ימי הביניים - שהם אגב קטנים הרבה יותר מהקשיים של דובר צרפתית לקרוא את רבלה - לא רשאי לקרוא לעברית שלי עברית, עם כל המודעות למה שאתה אומר: שהעברית שלי לא זהה לעברית של ירמיהו הנביא.

תמר: אני רוצה לחזק את התהייה שלך בדרך של 'היא הנותנת': ההחייאה של העברית החדשה הייתה החייאה אורִיִנִית ביסודה. העברית החדשה, החילונית והספרותית של המאה ה-18 וה-19, צמחה מידע רחב של היוצרים הראשונים בעברית של המקורות. תחיית הדיבור התרחשה הרבה יותר מאוחר, אבל התשתיות שהונחו לדיבור מודרני חילוני היו תשתיות של עברית קדומה. מכאן שהקשר בין הלשון החדשה, המתעוררת קודם בכתובים ואחר כך בדיבור, לבין הלשון המקורות הקדומה הוא חזק יותר מאשר בלשונות האירופיות שהזכרתם. אנחנו מסוגלים לפתוח טקסט של המשנה ולקרוא אותו בלי בעיות.

עידו: לא לגמרי, לא לאשורו. כשאת קוראת את המשנה את מבינה את הדברים הבסיסיים, אבל לא את הטיעונים לעומקם. המשנה קשורה לעולם שלם שרובנו לא בקיאים בו באופן שלם.

תמר: זה נכון לגבי כל טקסט משפטי, גם כזה שנכתב היום.

עידו: בכל מקרה, תמר, שנינו מסכימים שבוודאי אנשים בדור שלך ושלי, אולי במידה פחותה בדור שאחרינו, מסוגלים לקרוא את ישעיהו וירמיהו ואפילו את איוב, עם כל הקשיים שבו. והיכולת הזאת קשורה ברציפות של העברית. אני גם משתמש בירמיהו ובאיוב בתרגומים ובכתיבה. כמובן שאינני טוען שמוכרי החמוצים מדברים בדיוק בלשוננו של ירמיהו.

על החייאה של העברית המדוברת

גלעד: אם ניקח את אליעזר בן יהודה - ניקח אותו כגיבור לכאורה של החייאת העברית, שהרי אנשים זקוקים לגיבור - נראה לי שהחלום שלו היה שנדבר עברית מקראית.

עידו: אני לא בטוח שזה נכון.

תמר: הלא בימיו כבר היה 'נוסח אודסה', שהתנתק מהבלעדיות של הלשון המקראית. הבסיס לתערובת של לשון מקראית והלשון המאוחרת יותר, בעיקר המשנאית והמדרשית, הונח על ידי הסופרים הקרויים 'וצרי' 'נוסח אודסה' בסוף המאה ה-19 ובראשם מנדלי, אחד העם וביאליק.

גלעד: ללא ספק, אבל, בכל מקרה, היה הבדל גדול בין מה שבן-יהודה רצה ובין מה ש'יצא', וברור למה. הבעיה המרכזית שעמדה בפניו הייתה העובדה הפשוטה שכמה שהוא לא ינסה, מְחִיה שפה לא יכול להתכחש לשפת האם או לשפות האם שלו. אנחנו אומרים 'זה הדובי שלי' ולא 'לי הדובי' (כמו שאולי היה צפוי בלשון המקראית), בגלל השפות האירופיות ולא רק בגלל הלשון המשנאית, שאת מזכירה אותה בצדק. אנחנו לא מבטאים את ה-צ', ה-ק' וה-ט' באופן עברי נחצי לאו דווקא בגלל 'נוסח אודסה' אלא פשוט מאוד כי בידיש אין דבר כזה, אנחנו מנטרלים את הגרונות של ה-ע' וה-ח', כי איפה נשמע כדבר הזה באירופה? מבנה ההברה שלנו מאפשר את המילים 'קציצה', 'שְׁטְרוֹנְגוּל', 'שְׁרִימְפֶס', 'פֶּלְסְטִיק' ו-'סְפִין' בעוד שבעברית הקדומה הוסיפו א' פְּרוֹתְטִית, למשל ב-'אפלטון' ו-'אספלט'. ההנגנה הישראלית, האינטונציה, דומה מאוד ליידיש האירופית ולא לערבית השמית. מבחינת התחביר, אנו אומרים 'יש לי את הספר הזה', כי מבנה ה-habere הזה, של have המצריך מושא ישיר, מאפיין רבות משפות האם האירופיות של המְחִיים. אילו בן-יהודה היה מצליח בהחייאת העברית על-פי כוונתו המקורית, דובר ילידי של השפה לא היה צריך בכלל ללמוד אחת-עשרה שנה כדי להבין את שפת התנ"ך.

עידו: היום אנשים שמסיימים את בית הספר לא מבינים את התנ"ך גם אחרי אחת-עשרה שנה, אבל זה משום שהם לומדים כל כך מעט וכנראה גם גרוע, כך שהדברים נשארים רחוקים מהם. התנ"ך לא הופך לחלק מעולמם, משום שרובו לא מוכר להם, ובכלל דברים שהם לא בני ימינו מותירים את רובם אדישים.

גלעד: העובדה שאתה, עידו, מבין תנ"ך וטקסטים אחרים בעברית העתיקה קשורה בכך שאתה אדם משכיל; הידע שלך בתחום הזה הוא נדיר ביחס לישראלי החילוני. ערכתי, למשל, מחקר על ילדים של מהגרים ישראלים בחו"ל. הם לא למדו תנ"ך, אך הם דוברים ישראלית מהבית. המסקנה הייתה ברורה: הם כלל לא מבינים תנ"ך! ואפילו ישראלים בארץ, שלומדים תנ"ך אחת-עשרה שנה אינם מבינים דבר וחצי דבר במערכת האספקטים בתנ"ך. הם חושבים ש-'יאמר' זה עתיד בעוד אין זמני עבר-הווה-עתיד, יש פֶּרְפֶּקְטִיבִי ואימפֶּרְפֶּקְטִיבִי.

שאלו ישראלים על 'באו בנים עד מִשְׁבֵּר' (ישעיהו לז, ג'), ילד שֶׁשׁוּעִים (ירמיה לא, יט), כל האנשים הידועים כי **מְקַטְרוֹת** נשיהם לאלהים אחרים (ירמיה מד, טו), ויהי השמש **באה** (בראשית טו, יז), נפילה גורלות ונדעה (יונה א', ד'), אבנים שֶׁחֲקוּ מִים (איוב יד, יט), לא ישא **גוי** אל **גוי** חרב (ישעיהו ב', ד'), כי אדם **לעמל** יולד (איוב ה, ז) ותראו עד כמה יקלעו תשובותיהם למשמעויות מקוריות.

עידו: אבל זה לא מוכיח כלום. דובר כל שפה, אם תנתק אותו מלימודים בשפתו ותותיר אותו עם שפה 'ביתית' בלבד, יתקשה לקרוא ספרות באותה לשון ביתית, ובוודאי ספרות קלאסית וישנה. כמו שאמרתי, גם הדור הצעיר של היום, בוגרי תיכונים, מתקשים לקרוא תנ"ך, משום שהם למדו אותו בצורה מועטה וגרועה.

גלעד: נכון. אבל אם לחזור לטיעון שלי על אליעזר בן-יהודה: אילו הפרויקט של בן יהודה היה מצליח באופן מלא, אילו אכן החייאת העברית הייתה מצליחה, ישראלי בן ימינו היה פותח את התנ"ך ורץ בו בלי בעיות, מה שכבר הסכמנו שאינו קורה היום, בניגוד למיתוס הרווח. השאלה המתבקשת היא מדוע הישראלים מתקשים כל כך בעברית, למשל בהגדה של פסח, למרות שלכאורה העברית הוחייתה? מדוע הם מבינים את התנ"ך שלא כהלכה - לעתים קרובות מבלי בכלל להיות מודעים לכך - חרף אחת-עשרה שנות לימוד? הסיבה נעוצה בכך שבמקום ללמד את התנ"ך **כשפה זרה**, כפי שאני קורא לכך על דרך הרטוריקה, מורי התנ"ך מלמדים את התנ"ך כהיסטוריה ומנסים לשכנע את תלמידיהם שהמקרא כבר כתוב בשפתם שלהם, הידועה באופן מטעה כ'עברית'. אנשי משרד החינוך חושבים אֶקְסִיּוֹמַטִית שגם הישראלית וגם התנ"ך הם בעברית, בעוד שלמעשה שפתם של הישראלים קרובה יותר לשפתו של אתגר קָרָת. מנחם צבי קדרי ביקר לא מכבר את השפה הרזה של אתגר קרת, בניגוד לזאת של ש"י עגנון. כשעגנון כתב **בפתחי דברים** (1944) 'אשתו מתה עליו', אני מתאר לעצמי שהוא רצה לומר: הוא התאלמן. אם קרת היה כותב אותו משפט, סביר להניח שכוונתו הייתה אחרת. האמת היא שֶׁקָרָת כותב בישראלית ספרותית ולא בשפה רזה. עגנון כותב בשפה זרה!

אפיונים מורפולוגיים של העברית מול הישראלית

תמר: בעברית החדשה נמצאים יסודות חשובים של הלשון מכל הדורות: מערכת השורשים, הבניינים, הנטיות, בצד הלקסיקון שהתרחב בכל הדורות והתעשר לאין שיעור מאז תחיית העברית. המילים הלועזיות ברובן לא מטרידות אותי בנוכחותן. אני יכולה להמשיך לחיות עם 'אוקסימורון' ו'מטפורה'. השאלה היא אם קיומן של נטיות, בניינים, ושורשים בעברית החדשה אינו טעם מספיק לטעון שיש כאן רצף. אני אביא דוגמה אחת מרבות ממחקריה של הפסיכו-בלשנית פרופ' רות ברמן לנוכחות הפסיכולוגית של השורש התלת-עיצורי בתודעה של ילדים ושל עולים חדשים: מראים לילד קטן בובה ומכניסים אותה לסל. אחר כך שואלים את הילד: מה אני עושה? והילד אומר: את מסִלֶּת את הבובה. לומדי עברית כשפה שנייה ממציאים ביטויים כגון את מֶאֱרָנֶת את הספרים -

במובן: מכניסה אותם לארון. זאת אומרת שהמבנה הבסיסי הזה של העברית - הצורך בשורשים ויצירתם משמות, אפילו משמות חד הברתיים - נשאר חי מאוד. האם זה לא טיעון חזק?

גלעד: טוב, אז בואו נדבר על המורפולוגיה. יניקת הישראלית משפות אירופה ניכרת בכל תחומי השפה כולל המורפולוגיה. נתחיל עם הלחמי הפּוֹרְטְמֵנְטו, למשל 'מדרחוב' (מדרכה+רחוב), 'ערפיח' (ערפל+פיח), 'שוקולית' (שוקולד+עלית), 'שֶׁנְקֵל' (שני+שקל), 'דחפור' (דחף+חפר), שנוצקו באופן אירופי, בדרך הדומה ליצירת ה-smog האנגלי, המורכב מ-smoke ו-fog; או ה-motel, הגזור מ-motor ו-hotel, או ה-sporck, הגזור מ-spoon+fork.

תמר: אבל התהליך הזה דומה לאופן יצירת מילים בשפות אחרות, במקרה זה האנגלית, והוא מתרחש בעברית לצד תהליכים אחרים. כשאתה מדגיש את 'מדרחוב' ו'כדורגל' ומוותר על כינוי השייכות ועל בנייני הפועל ועל הדרך שבה יוצרים פעלים חדשים על-פי התבניות המקוריות של העברית, כמו בדוגמה המשעשעת של 'לִסְלֵל', או ב'לִפְלַרְטֵט' ו'לִקְטֵלֵג', אתה מעוות את התמונה על ידי הענקת משקל יתר לתופעות המחזקות את תזת הישראליות שלך.

גלעד: לגבי נטיית הפעלים, אכן אין ספק שאנחנו משתמשים במבנים עבריים. יחד עם זאת קיימים הבדלים ניכרים בין העברית לישראלית גם בתחום זה. ההשפעה האירופית ניכרת למדי בצורות הפועל של הישראלית. ננסה להתאים את *transfer*, אותו אני מכנה גזע הפועל, לתבנית של בניין 'פעל': אתמול הוא טְרַנְסְפֵר, היום הוא טְרַנְסְפֵר. עד כה, הכול כשורה; המבנה הפרוזודי נשמר: מיקום התנועה בין ה-ר' ל-נ' נשמר, רצף העיצורים של הגזע *transfer* נשמר; שינוי התנועה אינו חשוב, מה שחשוב הוא מיקומה. אבל מה קורה בעתיד? לפי גרם-גרם-יגרום, הרי ש-הוא *טְרַנְסְפֵר. מדוע אין זה אפשרי?

עידו: משום שלאוזן העברית שלנו זה צירוף צלילים בלתי אפשרי.

גלעד: לאוזן הישראלית! ובמקרה זה, לבטח גם לאוזן העברית לו הייתה כזאת בנמצא. *טְרַנְסְפֵר היפותטי יוצר מספר בעיות, החמורה בהן היא חוסר התנועה בין ה-ר' ל-נ', שהורס את המבנה הפרוזודי של הגזע *transfer*. לעומת זאת, בניין 'פעל' שומר על המבנה הפרוזודי של *transfer* בכל הזמנים, כולל בעתיד: אתמול הוא טְרַנְסְפֵר, היום הוא מְטְרַנְסְפֵר, מחר הוא יְטְרַנְסְפֵר. מאותה הסיבה בדיוק, דהיינו הרצון לשמר את המבנה הפרוזודי של גזע הפועל, הגזעים שְפֵרִיץ ו-קֵלִיק משובצים בבניין 'הפעיל' ולא בבניין 'פעל', ולבטח לא ב-'פעל'. בניגוד ל-קֵלִיק ול-*קֵלֵק, הצורה הקֵלִיק היא היחידה שמשמרת את צרור העיצורים *kl*.

מסקנה חשובה אחת היא ששיקולים פונולוגיים מבטלים שיקולים סמנטיים: למרות ש-'הפעיל' הוא היסטורית בניין של גְרִימָה (causative), הישראלית משתמשת בו מסיבות פונולוגיות גרידא לשיבוץ הגזעים 'שְׁוויץ' ו-'קְלִיק' למשל, וליצירת הפועל העומד השוויץ והפועל האמבי-טרנזיטיווי (בדרך-כלל עומד) הקְלִיק. ואלה רק שתי דוגמאות מני עשרות. אין מדובר כאן על התפתחות סמנטית פנימית בתוך העברית!

השלכה חשובה אחרת של העדפת בניינים מסוימים היא שלמרות שהישראלית עדיין משתמשת בבניינים עבריים, הפרודוקטיוויות שלהם נקבעת על-ידי היידיש ושפות אירופיות אחרות, השופעות מילים שהגיעו אל הישראלית והן מקורם של גזעים רבים ב;וך הישראלית. בעוד שבעברית הבניין הפרודוקטיווי ביותר היה פֶּעַל, בישראלית הרי הוא פִּיעַל. אך פְּרֹדוּקְטִיבִיּוּתוֹ של פִּיעַל איננה ניכרת רק בפעלים הגזורים משמות שיש התופסים אותם כזרים כמו במקרה של 'לשנורר', 'לטרנספר' ו-'לחרופ'. ראו, למשל, 'לְסִמְרֵט', 'לְקוֹדֵד', 'לְסִבָּן' ו-'לְאוֹתֵת'.

תמר: אז יש בניינים שהם כיום יותר פוריים מבעבר. עדיין אני לא רואה מדוע זה טיעון התומך בהחלפת שמה של הלשון שלנו מ'עברית' ל'ישראלית'.

גלעד: מטיפה לטיפה נתמלא ההין; פרוטה לפרוטה מצטרפת לחשבון גדול. מסקנה קריטית נוספת היא שחשיבות השורש השמי בישראלית איננה גבוהה כפי שהיא בעברית. בניגוד לרוב הלשונאים, אינני מאמין של-'לשנורר' יש שורש. 'למְגַנֵּט' לא גזור מהשורש מגנ"ט אלא מהגזע magnet, שהוא במקורו אינטרנציונליזם, מילה בין-לאומית. בהשוואה לנטייה המסורתית של שורשים עיצוריים, המערכת המוצגת כאן - עם זוגות מזעריים כמו 'לִפְקָס' (focus) ו-'לִפְקָס' (fax) - דומה הרבה יותר ל-Ablaut ההודו-אירופי כבגרמנית sprich-sprechen- (ראו sing-sang-song-sung) ו-'למשל, sprach-gesprochen-Spruch מלשון 'דיבור' וכבאנגלית sing-sung (ראו 'שיר'). יוצא שלמרות שעל פניו, הישראלית משתמשת ברכיבים שמיים (בניינים), הרי שהשימוש בהם עונה על צרכים אירופיים. ההשוואה מושלמת! על מי שחוקר את הישראלית לא רק לדעת יידיש ובלשנות משוואה אלא גם בלשנות מקוואה.

תמר: התופעות האלה קיימות לצד מערכת רציפה בולטת מאוד של תבניות שנשתמרו. אתה בא ואומר שיש היום תבנית שהיא קצת יותר פורייה. זה, לדעתי, עוד לא מוכיח את הטעון שלך.

גלעד: למעשה, יש גם תבניות חדשות כ-התפועל: התפוסר, התנודב ו-התאובד (במקרה השאירו לו חבל בעודו כלוא בצינוק חשוק), או משקל התואר הדיבורי **מְקֻטֵּל** כ-מְגֻנָּב ו-מְפֻלֹּץ, או אפילו מְגִיבִישׁוֹן ו-קְרֻצֻפִישׁוֹן. ומה עם שמות חיבה (hypocristics) כמו יוסי (יוסף), שושי (שושנה), אבי (אברהם) ורוכי (ראובן) שבהם לא רק הטעם המלעילי הוא אירופי אלא גם הסופית 'י' המצויה, למשל, ב-ניקי (ניקול/ניקולס), ויקי (ויקטוריה), ג'יימי (ג'יימס) ודומיהם. קיימים מאות יסודות חשובים אחרים בישראלית שמוכיחים כמה היא היברידית: בפונטיקה, בפונולוגיה, בתחביר, בשיח, בסמנטיקה, בפרגמטיקה, באוצר המילים... אם אתם רוצים להישאר בתחום המורפולוגיה, אין שום בעיה. העיפו מבט על האנליטיות הישראלית, הסמיכות והשייכות. בעוד שהעברית הייתה סינתטית, הישראלית הרבה יותר אנליטית, הן בשמות והן בפעלים. מלכה מוצ'ניק הראתה ב-2004 שהישראלית הספרותית מעדיפה מבנים דקדוקיים אנליטיים. אני רוצה להוסיף ולומר שהאנליטיות בספרות הישראלית למעשה נובעת מזו שבישראלית (המדוברת), שמלכתחילה - עקב התרומה

האירופית - הייתה הרבה יותר אנליטית מהעברית. במילים אחרות, לא מדובר באנליטיציזציה פנימית של העברית מרובת השנים, אלא באנליטיות אֶב אינִיטִיוֹן, מלכתחילה, של הישראלית, שהינה כאמור שפת-כלאיים שמית-אירופית בת מאה ועשרים שנים. קחו, למשל, את הסמיכות, תופעה שמית נפוצה. בניגוד לעברית, סמיכות המציינת שייכות איננה פרודוקטיבית בישראלית. השוו את אם הילד העברית ל-האמא של הילד הישראלית. יש שיטענו כי היחלשות הסמיכות מופיעה רק כשמדובר על שייכות. ברם, נראה כי סמיכויות אחרות מאבדות גם הן מהסמיכות שלהן, עוברות לקסיקליזציה, מתאבנות ונתפסות כמקשה אחת. השוו את עורך הדין ההיסטורי ל-העורך דין הנפוץ בישראלית, או את 'רב הסמל' הטהרני בשיר 'פגישה במילואים' של דידי מנוסי ושמוליק קראוס לעומת 'הלחץ דם' האותנטי יותר בשיר 'גבעת חלפון אינה עונה' של אסי דיין ונפתלי אלטר. האנליטיות הישראלית ניכרת גם בשייכות שאיננה סמיכות. הישראלית מעדיפה את מבנה השייכות האנליטי היידי והאירופי, כמו ב- *my grandfather*, על מבנה סינטי. כך, בעוד שבעברית נהוג היה לומר 'סבי', הרי שבישראלית אומרים 'סבא שלי', 'ספרנו' הוא 'הספר שלנו' ו-'אהבותיכם' הן 'אהבות שלכם'.

אך האנליטיות הישראלית ניכרת לא רק בצירופים שמניים. אמנם שלמה ארצי שר 'אהבתיה', אבל רוב הדוברים יאמרו 'אהבתי אותה' ויהיו אף שיקבלו תאבון ל-אבטיח' כשיאיזו לו. יתר-על-כן, קיימים הרבה מבנים פֶּרִיפֶּרָאקְטִיִּים של צירופים פועליים. הביטו על שֵׁם צַעֲקָה (לעומת צַעֲקָה), נתן מבט ו-העיף מבט (לעומת הביט), נתן חיבוק (לעומת חיבק). הן הרצון לבטא פעולה מהירה והן המבנה המורפולוגי האנליטי מקורן ביידיש ובשפות אירופיות אחרות. ראו, למשל, את הצירופים היידיים געבן אַ קוּק (*gébŋ a kuk*) - לתת מבט, טאָן אַ קוּק (*ton a kuk*) - לעשות מבט ו-כאָפֶן אַ קוּק (*khapŋ a kuk*) - לתפוס מבט. ואל נא תחשבו כי המבנים הישראליים הם רק תרגומי בבואה אד הוקיים. המערכת הישראלית היא פרודוקטיבית, ולעתים קרובות צירוף פועלי אנליטי ספציפי בישראלית לא קיים ביידיש. למשל: הרביץ מהירות, הרביץ ארוחה וכו' וכו'.

תמר: גם כאן, המעבר מסינתטיות לאנליטיות אפיין את הנטייה להחיות ב'נוסח אודסה' את התבניות של **לשון חכמים**, שהן אנליטיות, לעומת הצורות הדבוקות הסינתטיות של לשון המקרא. הקשר הרצוף שאני מתעקשת עליו הוא הקשר ההיסטורי המודע של מחיי העברית בתקופת התחייה אל התחביר והצורות של לשון חכמים, בשינויים קלים. על המסד התחבירי והמורפולוגי הזה ניטע לקסיקון שהתעשר ומתעשר כל הזמן בדרכי תצורה מגוונות, וכמובן נוספות תבניות דיבור האופייניות ללשון חיה ומתפתחת.

שינוי שם ושאלות של זהות

תמר: בשכונת ילדותי הייתה אישה בשם אידה, של בתה קראו חסיה. הבת הייתה יפה מאוד. כשחסיה הגיעה לצבא היא החליפה את שמה ל'לימור'. משמעות הסיפור ברורה: החלפת השם 'הגלותי' בשם ישראלי, שהיה אז, לפני כמה עשורים חדש ורענן, היא עניין של תודעה, של זהות. גם בתחום הבלשני טוב שבא מישהו ומנער את הקונצפציות המקובלות באמצעות שינוי שם. אבל מכאן ועד להחלפת שמה של השפה...

גלעד: אז גם אני אספר סיפור, להבהיר את עמדתי. ישבתי יום אחד לאכול בבית-קפה תל אביבי. כשראיתי שבתפריט מופיע סלט יווני, החלטתי להשתעשע קצת עם המלצרית. תסלחי לי, למה קוראים לזה **סלט יווני**? שאלתי בהיתממות. המלצרית, ממחרת וחסרת סבלנות כלפי שאלה כה

טריוויאלית לכאורה, ענתה בנושגלנטיות ואפילו בשחצנות קלה: אתה לא רואה שיש בזה גבינה **בולגרית**?! רק אחרי כמה שניות הבינה את האבסורדיות לכאורה שבהסבר שלה. לעתים קרובות ניתן להבחין ביחס פרדוקסלי בין המובן המילולי (sense) של המילה לבין מה שהיא מסמלת (referent). במונחים של גוטלוב פֶרְנֶה, מדובר על Sinn ו-Bedeutung. אבל רק לעתים נדירות אנשים נותנים את דעתם על המידה שבה המסמן שבו הם משתמשים אכן הולם את המסומן. אנשים לוקחים כמובן מאליו את ה'גלוטונים' (שם-שפה) 'עברית' וחיים איתו בכיף ובהשלמה, מבלי לשאול יותר מדי שאלות.

תמר: לכן אני מכירה לך תודה שניערת בשבילנו את השם 'עברית', והנעת אותנו לגייס טיעונים חזקים שיתמכו ברצון, שלי לפחות, לשמור עליו.

גלעד: יש הגורסים כי לדוברי שפת-אם יש זכות מלאה לחשוב מה שבא להם על שפתם שלהם. ניקולאי טרוֹבֶצְקוֹי כתב על ה-Selbstgefühl. מבחינה חברתית, אני אהיה הראשון להסכים! אני למשל חושב לגבי השאלה 'מיהו יהודי?', שיהודי הוא מי שמרגיש יהודי, Tout court. מאידך גיסא, סבורני שייעודו של הבלשן הוא לחלוק עם החברה את מסקנותיו הבלשניות ולהתקרב כמה שניתן - כמובן, ללא יומרות ערטילאיות - לאמת הלשונית וההיסטורית.

רבים מאמינים שהקואלה היא דוב. מי יודע, אולי אפילו הזואולוג הראשון שהגיע לאוסטרליה חשב כך. אבל היום זואולוגים יודעים שהקואלה היא חיית-כיס ואיננה דוב. האם עלינו להמשיך ולקרא לה 'דוב קואלה'? אנחנו יכולים, כי מדוע זה צריך לשנות לנו בעצם? אבל מה היה קורה אילו היינו זואולוגים? האם היינו ממשיכים להגדיר קואלה כסוג של דוב? גם זה אפשרי, אלא שבתור זואולוגים, קשה להאמין שיתייחסו אלינו ברצינות. מסיבות דומות אני משתמש במונח 'ישראלית': ראשית, הוא הרבה יותר מדויק מעברית, שהרי הישראלית היא שפת כלאיים. האם תקראו לברק אובמה 'לבן'? להזכירכם: אמא שלו הרי לבנה! למה לא להציג במדויק את העובדות הבלשניות וההיסטוריות? קיצצנו את המילה עגלה מעגלה מכוננית (המונח המקורי), וקיבלנו מכוננית. אם נקצץ את הדוב מדוב קואלה, נישאר עם קואלה. אם נקצץ את עברית מעברית ישראלית (מונח משנות ה-50 של חיים ב' רוזן), נישאר עם ישראלית: שם חביב ואלגנטי לשפה מיוחדת ומקסימה.

שנית, השם 'ישראלית' עוזר לי להעביר את המסר שלי באופן ברור יותר, שאם לא כן, המאזין לי עלול להבין לא נכונה את המודל שלי. מה שאני מנסה להגיד הוא, בין השאר, שהיחס בין העברית לישראלית שונה בתכלית מהיחס בין היוונית העתיקה ליוונית המודרנית, או מהיחס בין האנגלית של ג'פרי צ'וסר לאנגלית של ג'ון גרישם. שלישית, השם 'ישראלית' נוח לשימוש בדיון על ההבדלים בין הישראלית לעברית, למשל במשפטים כמו המשמעות הישראלית של המילה העברית 'תייר' היא tourist וכו'.

ההבדלים בין שלוש האסכולות: רוזן, וקסלר וצוקרמן

עידו: אבל צריך לומר את האמת שצוקרמן הוא לא ראשון. כבר רוזן דיבר על דברים דומים.

תמר: רוזן לא היה קיצוני. הוא תבע **לתאר** את הדקדוק של העברית החדשה, ובזמנו זה לכשעצמו היה חידוש מרעיש.

עידו: ויש לנו וקסלר והורואט, שאתה אוהב לצטט מתוך הסתייגות מוצדקת...

גלעד: חיים ב' רוזן, מחבר **העברית שלנו** ואבי המונח 'עברית ישראלית', היה מעמודי התווך של הבלשנות הישראלית, במיוחד בהוסיפו לְגִלוֹטוֹנִים - זאת אומרת שם-לשון - 'עברית' את המאיך - זאת אומרת שם-תואר - 'ישראלית'. אבל כפי שאומרת תמר, הוא לא היה 'קיצוני'. ליתר דיוק, הוא לא היה נועז מספיק, הוא לא הלך עד הסוף - אולי מתוך חשש מסוים, אולי משום שהיה סטרוקטורליסט שרוף, בידיש: אַ פֿאַרברענטער סטרוקטוראַליסט.

תמר: או שהוא היה כמוני וכמו עידו, מי שחשב שהמקורות הם חלק מהרצף המכונן של הזהות שלנו, וזה גם מתבטא בשמה של השפה.

גלעד: בשביל רוזן, הישראלית, שהוא, כאמור, כינה - באופן נכון רק חלקית - 'עברית ישראלית', הייתה, חרף הכול, המשך אורגני של העברית. בכך אינני מסכים איתו. אינני חושב שהישראלית היא אבולוציה של העברית. התהוות הישראלית היא תוצאה של גְּנֻזַת פְּלֵאִים, תולדה היברידית. הישראלית מבוססת הן על העברית לתקופותיה, שהייתה כאמור מעין 'יפהפייה נרדמת' או 'מת מהלך', הן על היידיש, שהייתה המאמע-לשון, שפת האם, של המחיים, והן על שפות אחרות שדוברו בפי הוריהם של הדור הראשון של דוברי הישראלית, למשל רוסית, פולנית, לאדינו, ערבית ואפילו צרפתית וגרמנית.

היכן עומד המודל ההיברידי שלי בין שתי הגישות הקודמות? בין שתי הגישות הקודמות! זה מזכיר קצת את התשובה לשאלה 'מדוע התנינים לא בורחים מחמת גדר?': 'מחמת גדר!' המודל שלי הוא, לאמיתו של דבר, המודל הלא-קיצוני מבין שלושת המודלים הקיימים. נתחיל בגישה המסורתית, הטעונה והרווחת ביותר, שלפיה הישראלית היא פחות או יותר העברית של ישעיהו הנביא - עם טעויות. כלומר, הישראלית היא שפה שמית חד-הורית - במובן שיש לה הורה אחד והיא **עברית שהוחייתה**. האמת היא שכמו הגישה המסורתית, גם גישתו המהפכנית של פאול וקסלר היא חד-הורית, אך הפוכה. הוא טוען שהשפה שאנו מדברים היא שפה הודו-אירופית חד-הורית שוב במובן שהיא בעלת הורה אחד בלבד: **יידיש שעברה רה-לקסיפיקציה**, כלומר יידיש שהחליפו את אוצר המילים שלה במילים עבריות.

תמר: בידיש יש נטיות כמו בעברית? התחביר היידי דומה לתחביר של העברית?

גלעד: התחביר דומה, אבל בהזכירך את הנטיות, למשל נטיית הפעלים, עלית בדיוק על הבעיה המרכזית בטענת הרה-לקסיפיקציה. אבל ראשית אנסה להמחיש מהי רה-לקסיפיקציה. אספר אנקדוטה שתבהיר את העניין. הנשיא עזר וייצמן ביקר ב-1996 באוניברסיטת קיימברידג' ובין השאר התוודע אל גניזת קהיר. הציגו בפניו את ה-Regius Professor of Hebrew, לא אחר מאשר הפרופסור המלכותי ללימודי עברית. וייצמן שמע 'עברית', טפח לו על השכם ובסחבקות ישראלית אופיינית קרא לעברו: מה נשמע? שתיקה זועקת! לתדהמתו של וייצמן, הפרופסור המכובד לא הבין מה הוא רוצה מהחיים שלו. הוא לכל היותר חשב על 'שמע ישראל'. זוהי דוגמה לרה-לקסיפיקציה בזעיר אנפין: 'מה נשמע' הוא תרגום בבואה של הביטוי היידי 'וואָס הערט זיך?' והביטויים המקבילים ברוסית: שְטוּ סְלִישְנָה, בפולנית: צוֹ סוויֶהאָץ' וברומנית: צֵה סֶה אַאֹדֶה. הרכיבים 'מה' ו-'נשמע' הם עבריים טהורים אך המבנה אירופי לחלוטין.

תמר: אבל אם וייצמן היה אומר לו 'שמע ישראל', הוא היה מבין אותו. זאת אומרת שיש להם דברים משותפים ויש דברים שאינם משותפים. בסך הכול, אנחנו צריכים לשמוח שהעברית היא שפה חיה וממשיכה להתפתח.

גלעד: נכון, הוא אולי גם היה מבין אותו אפילו אם וייצמן היה אומר לו **שמע, בימים ההם בזמן הזה ו-מי ימלל גבורות ישראל**. אבל בחזרה אל וקסלר. מה הבעיה שלי עם הטענה של וקסלר? הבעיה היא קודם כול בדרך שבה מתמודדת הרה-לקסיפיקציה עם נטיית הפעלים בישראלית, כפי שתמר הזכירה. בספרם מ-1997, *Relexification in Creole and Non-Creole Languages*, מנסים פול וקסלר וג'וליה הורוואט לספק מענה כלשהו על העניין הזה, שאני חושב שהוא פתרון 'אד הוק' שאינו מספק, וזה בין השאר מה שגרם לי לחשוב על אפיקים חדשים ופורצי-דרך ובסופו של דבר לדחות את החד-הוריות שמשתקת, לטעמי, את שתי האסכולות שקדמו לי. כך יצאתי עם מודל חדש, **רב-הורי: לא החייה, לא רה-לקסיפיקציה, אלא היברידיזציה, הכלאה**, ובאופן מטאפורי: **און-כלאיים - hybrid vigour** - למי שמחפש נחמה.

הפתרון לכאורה שהציעו וקסלר והורוואט ב-1997 הוא שבנה-לקסיפיקציה של היידיש על ידי העברית לא רק החלפנו את אוצר המילים היידי באוצר מילים עברי אלא גם ייבאנו *en bloc*, כמקשה אחת - מורפולוגיה מאובנת, כלומר צורות פעלים שהן בעצם לקסיקליות (lexicalized), כלומר הן לא יצרניות. דוגמאות אפשריות לטענה הלא-מספקת הזאת הן שדוברים ילידיים רבים לא פועלים לפי הדקדוק העברי ואומרים 'כיבסתי' ב-כ' רפויה (khibasti), 'לִכְבֵּב' במקום הצורה הדקדוקית הנכונה לכאורה 'לִכְבֵּב' וכו'.

עידו: אבל אלה בסך הכול שגיאות של אנשים לא משכילים, ובכל מקרה מדובר בפעלים בודדים.

גלעד: כן, אבל דובר ילידי לא טועה. נקודה. הטעויות לכאורה של היום הן הדקדוק של מחר.

עידו: אני רוצה לטעון טענה שהיא יותר בתחום הפסיכולוגיה של הלשון: בעברית היו חסרים יסודות פסיכולוגיים מסוימים, שהיא קלטה מן היידיש, מן הרוסית ומשפות אחרות. כל הצורות של 'חם לי', 'קר לי', 'עצוב לי'. אני טוען שהעובדה שכל הצורות האלה נקלטו בעברית אינה מקרית. הלא אנשים שהתחילו לדבר עברית הביאו איתם לא רק את השפות שהם דיברו בבית. הם הביאו איתם גם רגשות. למה אנשים אומרים בעברית 'כואב לי הראש'?

גלעד: אתה צודק בהחלט. ראה גם **'כואבת לי... הבטן'**, מיידש **'עס טוט מיר ווי...'** דער בויך'.

עידו: והלא דווקא יש דרך מקראית להביע את תחושת כאב הראש: כאשר בנה של 'האישה הגדולה' משונם (מלכים ב', פרק ד') קיבל כנראה מכת שמש כשיצא 'אל אביו, אל הקוצרים', הוא צעק: 'ראשי, ראשי!'. יש גם ביטוי בלשון חכמים: 'החש בראשו - יעסוק בתורה'. אבל בעברית מדוברת - וכך כולנו בעצם מדברים - אומרים 'כואב לי הראש', 'עצוב לי' וכו'. אני טוען שב'לי' שב'כואב לי', ב'רע לי', ב'נעים לי' וכו' יש משהו חם מאוד, אינטימי, שהעברית הייתה זקוקה לו. בעברית המקראית במיוחד יש משהו נוקשה, רציני. ובגלל הצורך הזה בהשלמות פסיכולוגיות העברית החדשה לקחה ממקורות שונים. או ניקח דוגמה אחרת: תלמידים רוצים לספר איך 'שיגעו' את המורה - תחום שהמקורות העבריים לא מספקים לו חומר. אז אומרים: 'טיפסנו למוכה על

הראש' - תרגום של: 'מיר האבן געקראַכט דעם לערערין אויפן קאַפּ'. אותי ההכרה בשאיבה הזאת מיידש (או מלשונות אחרות) לא מפחידה. דוברי עברית בראשית תחייתה חיפשו ביטוי לומר דברים שלא הייתה דרך מתאימה לומר אותם בשפת המקורות והם לקחו מן היידיש שהייתה עדיין מדוברת בפיהם ובעיקר בפי הוריהם.

בין היידיש לעברית

תמר: יש כאן עוד עניין חשוב שגלעד לא כל כך מזכיר אותו - שמנדלי מוכר ספרים, שיחד עם אחד-העם וביאליק היה ממעצבי העברית הספרותית החדשה, 'הנוסח' של אודסה, כתב את יצירותיו ביידיש ואחר כך תרגם אותן לעברית, ליתר דיוק: כתב אותן מחדש בעברית. הרבה דברים שאתה מתאר עברו דרך הצינור הזה. כך עברו תרגומים של שיח דיבורי, כמו למשל לומר על מישהו שהוא מרגיש כמו 'תולעת בחזרת' שחושבת שכל העולם אדום ומר. זה ביטוי יידי עממי שאני מכירה מהבית, כמו רבים אחרים שמנדלי 'ייהד' ונתן לו צורה עברית, במקרים אחדים תוך שינוי מילת היחס כדי שהביטוי יהיה עברי ויהיו בו המבנים המסורתיים של העברית: 'בכפפות של משי' ולא 'עם' כמו במקור היידי. דוגמאות רבות כאלה נקלטו בדיבור ובכתיבה שלנו. אפשר להראות איך ההשפעות של היידיש חדרו גם דרך השפה האוריינית ולא רק דרך שפת הדיבור, אבל האנשים האורייניים במזרח אירופה ידעו את שפת המקורות ודיברו יידיש. שתיהן שימשו אותם בדרכים שונות בכתיבתם הספרותית. לדעתי, היידיש השפיעה בעיקר בניסיונות לחקות דיבור של גיבורים ספרותיים, לתת לו מראית עין של שיח שעוד לא היה קיים. התוצאה אמנם לא נשמעת דיבור חי ממש. לרוב, הגיבורים של מנדלי, גם פשוטי העם, נשמעים נמלצים מדי, אבל הניסיון היה מרשים, ובדיעבד פורה וסלל את הדרך לכותבים אחרים לנסות לעצב דפוס דיבור בספרות. ניסיון דומה עשה ח"נ ביאליק, שכפרוזאיקן הוא, במידה רבה, תלמידו של מנדליראו, למשל, את הדיבור הילדותי של שני הילדים, נוח היהודי ושכנתו הגויה מרינקה, בסיפורו 'מאחורי הגדר'.

גלעד: את צודקת, ללא ספק, תמר. שילוב ההשפעות השמיות והאירופאיות, שהמודל ההיברידי שלי מעלה על נס, ניכר כבר בדקדוק ובאוצר המילים של התורמות העיקריות לשפה הישראלית. בעוד היידיש עוצבה על-ידי העברית והארמית, לשונות הודו-אירופאיות (כמו יוונית) מילאו תפקיד חשוב בעברית, **והיידיש ללא ספק השפיעה על העברית האשכנזית**. בלב ליבו של המודל שספרי **ישראלית שפה יפה** מציע עומד עקרון החפיפה או, לפי האקדמיה ללשון העברית, 'חפייה': **ככל שמאפיין לשוני קיים ביותר שפות תורמות, כך גדל הסיכוי שלו להישמר בשפה המתהווה**. יש אף מקרים שבהם העברית והיידיש משפיעות על הישראלית באופן סימולטני, כאשר המאפיינים הרלוונטיים מיידש נובעים למעשה בעצמם מאותם אלמנטים עבריים המעורבים בתהליך. דוגמה לתהליך כזה הוא הביטוי הישראלי נהיה לו חושך בעיניים, תרגום בבואה של הביטוי היידי בעל המשמעות הזהה 'ס'איז אים געוואָרן פינצטער אין די אויגן', שהוא - כפתור ופרח! - תרגום בבואה של הביטוי העברי 'חשכו עיניו'. בביטוי חשכו עיניו ניתקל במשלב 'גבוה' בשפה הישראלית, ואילו הביטוי הישראלי נהיה לו חושך בעיניים, הגזור מן היידיש, הוא ביטוי דיבורי יותר. באופן דומה, 'לך תדע' הישראלי הוא תרגום בבואה של הביטוי היידי 'גיי ווייס' (בצרפתית: va savoir), שיש גורסים שהוא מַצְדו אינו אלא עיבוד לצירופים המשנאיים צא ולמד, צא וראה או צא וחשוב. לך תדע!

עידו: טענתי היא שעצם האפשרות לדבר עברית מקורה בהחייאת העברית הספרותית הכתובה. כלומר, שאנשים לא היו מעלים בדעתם לומר ביטויים יומיומיים כמו 'תן לי את המגבת' אם לא

היו קודם בנמצא הסיפורים והשירים של יל"ג וחבריו הסופרים בתקופת ההשכלה (סמולנסקין, ליליינבלום ועוד). כלומר, בתקופת ההשכלה נכתבו סיפורים שנעשה בהם מאמץ לתאר ראליה בעברית, גם ראליה של שיחות בחיי היום יום, והמאמץ הזה הוא שאפשר 'להחיות' את העברית בדיבור. השאלה היא אם אתה עצמך ניסית לנתח סיפור עברי מתקופת ההשכלה או מתקופת התחייה (למשל, סיפור של ביאליק) ותוכל להוכיח שהקטע הזה הוא 'היברידי' כמו שפת הרחוב או השוק.

גלעד: כמורך, עידו, סבורני ששפה היא לא רק רכיבים ואפילו לא רק מבנים, אלא גם 'רוח', mindset, genius, ולפיכך לעשות דוֹקְצִיָה של הלשון על ידי הצגתה כהחייאה גרידא של שפה מתה קלינית או כְּרָה-לקסיפיקציה גרידא, זה פשטני. חמישה יהודים שינו את העולם: משה אמר החוק הוא הכול, ישו אמר: האהבה היא הכול, מארקס: הכסף זה הכול, פרויד: סקס זה הכול, ואז בא איינשטיין הפיקח ואמר: הכול יחסי! הסברים כוללים אינם יכולים להיות חד-הוריים. אני מאמין ברב-סיבתיות, בריבוי סיבות, בסינְקְרְטִיּוֹת. שפה היא תוצר גם של המודע וגם של התת-מודע, יש בה רצוני בד בבד עם לא-רצוני. בניתוח שפה יש להביא בחשבון לא רק מילים וצלילים אלא גם אסוציאציות, קונוטציות, תפיסות עולם, אופני תקשורת, כמו דוֹגְרִיּוֹת מול נימוס וכו'.

אל לנו לשכוח שבדומה למה שאתה אומר, עידו, יש בלשון פרדיגמות סמנטיות נסתרות. למשל, היידיש ולשונות אחרות שדוֹבְרוּ כשפות-אם בפי מחיי העברית עיצבו את הסמנטיקה של מערכת הפועל הישראלית. כך, לדוגמה, היידיש יצרה את ההבחנה בישראלית בין פעלים ניטרליים לבין פעלים הִתְחַלְיִים, אינְקוּאִיִּבִיִּים, המציינים פעולה מתהווה, התחלה של פעולה. הפועל הישראלי 'שכב' הוא פועל ניטרלי. 'נשכב', לעומתו, הוא פועל הִתְחַלְיִי המציין את תחילת השכיבה. ביידיש יש **אָוועקלייגן זיך נשכב**, לעומת ליגן שכב, **אָפּשטעלן זיך נעמד** לעומת שטיין עמד, **דערשרעקן זיך נבהל** לעומת שרעקן זיך פחד, **אָנטשלאָפן ווערן נרדם** לעומת שלאָפן ישן וכו'. (בעמ' 103 בספר **ישראלית שפה יפה**, יש דוגמאות רבות אחרות.) **צורות הִתְחַלְיִיִּות רבות בישראלית הן חדשות ונעדרו מהעברית. ההבחנה הסמנטית חדרה אל הישראלית מהיידיש.** הבניינים שנבחרו לאכלס את הצורות הִתְחַלְיִיִּות הם בניינים מסומננים (marked) בעלי תחילית: נפעל ו-התפעל. בעוד היידיש מציינת הִתְחַלְיִיִּות באמצעות תחיליות (למשל, אוועק-) או באמצעות השימוש ב-זיך הרפלקסיבי וב-ווערן 'להיהפך', הישראלית משתמשת בבניינים שאינם פעל (שהיה הפרודוקטיווי ביותר בעברית) או פיעל (שהוא הפרודוקטיווי ביותר בישראלית). במילים אחרות, היידיש יצרה בישראלית את הצורך בהבחנה סמנטית-דקדוקית חדה בין צורות הִתְחַלְיִיִּות לבין צורות ניטרליות, הבחנה שלא הייתה קיימת כפרדיגמה, כמערכת, לפני כן בעברית.

תמר: אבל גם בלשון חכמים יש יצירה של פעלים רפלקסיוויים. התהליך של יצירת פעלים רפלקסיוויים לא התחיל בעברית החדשה. מה שאתה מדבר עליו הוא רק עוד שלב בתהליך.

גלעד: ביידיש הפועל הבלתי מסומן (unmarked), למשל 'ליגן', 'שטיין', הוא ללא מוספיות. לעומת זאת, הפעלים המסומננים הם 'אוועקלייגן זיך' וכו'. מחיי העברית לקחו את הנפעל וה-התפעל המסומננים והפכו אותם לחלק מפרדיגמה: נעמד-עמד, נזכר-זכר, נבהל-פחד, נהיה-היה, נרדם-ישן, נרגע-היה רגוע, התיישב-ישב, השתתק-שתק, התאהב-אהב, התבלט-בלט, השתלט - שלט, התחתן-היה נשוי, התמלא-היה מלא, הזדקן-היה זקן, התרגש-היה נרגש... הצורות שלא היו קיימות בעברית נוצרו בישראלית כדי לספק ולהשלים את ההבחנה בין פעולה ניטרלית (ישב)

לבין פעולה התקלית (התיישב). כלומר, פיתחנו פרדיגמה חדשה מכיוון שהישראלית ממשיכה לא רק את העברית אלא גם את היידיש ושפות אחרות, גם אם היניקה מאירופה היא לעתים קרובות מוסווית ולא ניתנת להבחנה בעין בלתי מזוינת מבחינה בלשנית. אליבא דיד, הישראלית איננה רצח יידיש אלא יידיש רעדט זיך. היידיש מתדברת מעצמה תחת הישראלית מבלי שדוברי הישראלית ירגישו בכך. זהו צחוק ההיסטוריה!

כפי שלשונאים מנסים לכפות ניתוח עברי על תופעות לשוניות היברידיות בישראלית, טהרני השפה מנסים לכפות דקדוק עברי על שפה חדשה בעלת היגיון פנימי משל עצמה. 'החייאת השפה העברית' רוויה מיתוסים שהם תולדה של אידאולוגיית 'שלילת הגולה', התכחשות להיברידיות היהודית ולאומיות התרה אחר עתיקות יומין. אבל מה אפשר לעשות: לא ניתן להתכחש לשורשים המאחרים של המחיים גם אם יש התכחשות בשפע. המחיים לא הצליחו להשתחרר מעול הדרגון היידי, כפי שהם ראו זאת. מה שאני מנסה להגיד הוא שהישראלית המתהווה ינקה גם מהעברית וגם מהיידיש באותה רמה, וכן משפות רבות אחרות. כלומר, בניגוד לטענה הרווחת שהישראלית היא המשך ישיר של העברית שהשתמרה בלשון התפילה, ה'שאלות ותשובות' (responsa), שירת ימי הביניים וכו', ושבאה במגע מסוים עם היידיש, אני מציע שהישראלית איננה התפתחות אוֹרְגָנִית בתוך העברית, הישראלית איננה עוד שלב באבולוציה של העברית. הישראלית היא לשון שמית-אירופית חדשה ומרתקת בת 120 שנה. היא ממשיכה הן את העברית והן את היידיש ושפות אחרות. מי שלמעשה מתכחש להמשכיות הוא דווקא זה שקורא לישראלית 'עברית' בהתעלמו מהמשכיות היידיש והאירופיות בתוך הישראלית. לאופייה של הישראלית כשפת-כְּלָאִים אירו-אסיאתית השלכות חשובות ביותר לגבי גבולות היכולת להחיות שפה, גנטיקה וטיפולוגיה בלשנית, סוציו-לינגוויסטיקה ובלשנות-מגע. בעודו מעמיד למבחן את ההנחות המוכרות לנו, יש בכוחו של מודל ההכלאה - בניגוד למודל החייאה - לשנות את האופן שבו אנחנו תופסים את השפה שלנו בפרט, ואת התרבות הישראלית בכלל.

תמר: כאן לב הוויכוח בינינו: אני חולקת על המילים האחרונות שלך: 'העברית הישראלית המתהווה ינקה גם מהעברית וגם מהיידיש באותה רמה', והמסקנה שלך שקיים נתק של הישראלית מן העברית הקלאסית, נתק שמצדיק שם חדש. אני מצדי ממשיכה לדגול במודל החייאה המשופר, כפי שניסיתי להציגו בהערות שהערתי על דברך. מאחרי הדבקות ברצף ובשם 'עברית' יש גם הכרזה אידאולוגית על רצף תרבותי והיסטורי והכרזה על זהות; ובזה אני שותפה לגישתם של מחיי השפה מלפני מאה ושתי מאות. עם זאת, החידושים ודרכי ההתפתחות של העברית מאז חזרה להיות שפת-אם ראויים לחקירה ולניתוח, והתופעות שאתה מצביע עליהן מרתקות וצריך להמשיך לתאר ולנתח את אופיין ואת מקורן.

סיכום

תמר: הרב-שיח הנלהב הזה בין שלושתנו היה יכול להוסיף ולהימשך עוד ועוד. נראה לי שהמחלוקת 'עברית' או 'ישראלית' לא נפתרה אבל הובהרה. אני מקווה שהרב-שיח משאיר לקורא שאלות ונימוקים שהוא יצטרך לשקול את כובדם ולהכריע בהם בעצמו. אני מודה לגלעד צוקרמן ולעידו בסוק שנענו להזמנתי, ומקווה שהקוראים ימצאו עניין בשאלות שהועלו, שאלות שמלוות אותנו כדוברים, כבלשנים וכאנשי תרבות משכילים.

לקריאה נוספת

בן-חיים, ז (תשמ"ב). **לשוננו, מו**.
בר-אשר, צ' (עורך) (תשמ"ה). מחקרים בלשן, א: עיונים באחדות ההיסטורית של הלשון העברית
וחלוקתה לתקופות, ירושלים
גורי, י' (התשנ"ט). לשוננו לעם, תמוז-אלול.
שקד, ג' (תשמ"ז). סגנונה של הסיפורת בשנו ה-40 וה-50: מן היד אל הפה - הסיכוי והתבדות,
בתוך מ' בר-אשר (עורך). **מחקרים בלשון**, ב-ג, ירושלים
אתר של צוקרמן ובו מאמרים שונים שלו: <http://www.zuckermann.org>

